

podobnie myślących Niemców dobrej woli, jak też w ogóle dla młodszej generacji polskich partii i ugrupowań politycznego centrum o obliczu chrześcijańskim. W interesie Niemców, Polaków i wszystkich Europejczyków w XXI stuleciu.

Władysław Bartoszewski

FOTOGRAFIE W ZBIORACH ARCHIWUM II WOJNY ŚWIATOWEJ INSTYTUTU ZACHODNIEGO

Historia powstania Archiwum II wojny światowej związana jest z pracami naukowo-badawczymi utworzonej w Instytucie w 1945 r. sekcji dokumentacyjnej, przekształconej niebawem w pracownię, a później w zakład badania dziejów okupacji hitlerowskiej w Polsce. Pomysłodawcą i twórcą Archiwum był ówczesny kierownik sekcji dokumentacyjnej prof. dr Karol Marian Pospieszalski. Archiwum służyło od początku i służy nadal, parającym się problematyką dziejów okupacji niemieckiej w Polsce, naukowcom, studentom, publicystom i dziennikarzom i to zarówno polskim, jak i zagranicznym.

Podstawowy zasób archiwum stanowią zebrane w latach 1945-1948 dokumenty oraz fotografie. Dzięki inicjatywie prof. Pospieszalskiego w pierwszych powojennych latach przekazywano do Instytutu rozmaite dokumenty niemieckie i fotografie, znajdujące w obiektach, w których w latach 1939-1945 miały swoje siedziby różne urzędy i instytucje niemieckie. Ponadto tego rodzaju materiały porzucane były w opuszczanych w 1945 r. przez Niemców mieszkaniach prywatnych. Gromadzono też w Instytucie dokumenty niemieckie, wytworzone przez różne ogniwa niemieckiej administracji, stanowiące podstawę dowodową w toczących się przez Najwyższym Trybunałem Narodowym procesach zbrodniarzy hitlerowskich.

W kolejnych latach aż do chwili obecnej zasoby Archiwum były i są wzbogacane dzięki prowadzonym pracom badawczym oraz darowiznom osób prywatnych. W ostatnim okresie archiwum dzięki wsparciu Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej stało się na nowo uporządkowanym i opracowanym zbiorem dokumentów niemieckich oraz polskich; także pamiętników, protokołów zeznań świadków, materiałów z prac badawczych i innych mających wartość archiwalną. Cały zbiór dokumentów liczy około 3000 pozycji inwentarzowych.

Integralną częścią archiwum jest kolekcja fotografii licząca około 7000 sztuk. Powstała ona dzięki darom instytucji oraz osób prywatnych, zaś tylko niewielką część zbioru pozyskano drogą zakupu. Około 90% zdjęć jest pochodzenia niemieckiego, pozostałe 10% – polskiego.

Okolo 70% zgromadzonych fotografii ukazuje wojnę i okupację niemiecką na obszarach Polski, z czego 60% dotyczy Generalnego Gubernatorstwa, a 40% ziem polskich wcielonych do Rzeszy. Pozostałe 30% zdjęć przedstawia obszary III Rzeszy oraz innych okupowanych krajów europejskich.

Wszystkie posiadane fotografie można podzielić na 9 podstawowych grup tematycznych dotyczących:

- kampanii wrześniowej 1939 r. oraz działań wojennych na obszarach Polski w 1945 r.;
- warunków życia ludności polskiej, ukraińskiej oraz Niemców w Generalnym Gubernatorstwie;
- zbrodni sowieckiej w Katyniu w 1940 r.;
- działań wojennych w Europie w latach 1940-1944;
- życia w III Rzeszy;
- ludności niemieckiej w Kraju Warty oraz na innych terenach ziem polskich wcielonych do Rzeszy;
- położenie ludności polskiej w Kraju Warty, w tym wysiedlenia Polaków i Żydów do Generalnego Gubernatorstwa;
- niemieckich zbrodni na ludności polskiej;
- powstania warszawskiego w 1944 r.

Oprócz prezentacji tematycznej kolekcji interesujące i warte przedstawienia są jeszcze dwie inne sprawy. Pierwsza, to pochodzenie zdjęć, a więc przez kogo lub jakie instytucje zostały wykonane. Druga, to niekiedy niezwykłe okoliczności pozyskania czy wykonania zdjęć oraz ich przekazania do Zbiorów Instytutu.

Ilościowo największa, bo licząca około 2 tysięcy sztuk, jest kolekcja niemieckich fotografii Wydziału Propagandy Rządu Generalnego Gubernatorstwa (*Regierung des Generalgouvernements Hauptabteilung Propaganda*) oraz jej centralnego archiwum fotograficznego (*Zentral-Bildarchiv Propaganda, Krakau*). Znajdują się w niej propagandowe zdjęcia przedstawiające: Polskę i Polaków przed wybuchem wojny; przebieg działań wojennych w Polsce we wrześniu 1939 r. – w tym bombardowanie polskich miast (m.in. Warszawy i Bydgoszczy) oraz wkraczanie oddziałów *Wehrmachtu* na ziemie polskie. W skład tej kolekcji wchodzi fotografie (około 200 sztuk) posiadające stempel *Weltbild Berlin lub Atlantic Pressebilderdienst*, na których odwrócić zaznaczono, że są to zdjęcia wyłącznie archiwalne, nie przeznaczone do publikacji¹.

Największa część omawianego zbioru, ponad 1500 fotografii, dotyczy obszarów Generalnego Gubernatorstwa. Przedstawiają one również w ujęciu propagandowym (a więc nie mającym wiele wspólnego z rzeczywistością) warunki życia ludności polskiej głównie w Warszawie i Krakowie, ponadto gospodarkę – w tym przemysł, rolnictwo i handel na tym obszarze. Są też w tym zbiorze fotografie prezentujące warunki pracy, zwłaszcza werbunek do pracy w Rzeszy, opiekę lekarską i społeczną dla Polaków, zorganizowane szkolnictwo, szczególnie zawodowe dla dzieci i młodzieży polskiej (tzw. *Berufsvorschulen* i *Fachschulen*). Wiele zdjęć ukazuje życie religijne Polaków, ponadto „polską” prasę, imprezy kulturalne i sportowe organizowane dla ludności polskiej².

Tylko niewielka część tego zbioru obrazuje warunki życia ludności niemieckiej w Generalnym Gubernatorstwie oraz mniejszości narodowych, głównie Ukraińców. W tej grupie na uwagę zasługują wykonane w Krakowie na Wawelu, najprawdopodobniej w 1942 r., zdjęcia generalnego gubernatora Hansa Franka i jego rodziny³.

Cały zbiór opisywanych tu zdjęć po zakończeniu wojny był najpierw w posiadaniu oddziału Instytutu Śląskiego we Wrocławiu. Po 1948 r., kiedy tej placówce groziła likwidacja, w obawie przed zniszczeniem czy rozproszaniem zbioru przejęty został przez Instytut Zachodni w Poznaniu.

Inną część zbiorów *Regierung des Generalgouvernements Hauptabteilung Propaganda* w Krakowie stanowią unikatowe zdjęcia dotyczące zbrodni sowieckiej dokonanej na polskich oficerach w Katyniu w 1940 r. W skład tej kolekcji wchodzi również zdjęcia sygnowane przez *Presse-Bild-Zentrale, Berlin lub Welt Bild/Gesellschaft mit beschränkter Haftung-GmbH/Berlin*. Cała kolekcja liczy 265 zdjęć, które przedstawiają wydobywanie z masowych mogił zwłok zamordowanych w 1940 r. przez NKWD polskich oficerów (prace ekshumacyjne), rzeczy osobiste znalezione przy zamordowanych, świadków zbrodni oraz wizyty różnych delegacji i dziennikarzy w Katyniu. Niejasna jest sprawa pochodzenia tego zbioru, podobnie jak nie są znane też okoliczności jego przekazania do Archiwum. Według ustnych informacji został on najprawdopodobniej przewieziony z Krakowa do Poznania przez nieznaną osobę w 1947 r. i złożony w Archiwum Instytutu. Tam, ze względów bezpieczeństwa, w obawie przed ewentualną rekwizycją, był przez kilkadziesiąt lat zinwentaryzowany w dziale fotografii jako: Zbiór fotografii dotyczących zbrodni wojennych (Katyń)⁴.

¹ Sygnatury: I.Z. (Instytut Zachodni) Dok. IV – 31-111; 161.

² Obszaru Generalnego Gubernatorstwa dotyczą też, będąc w posiadaniu archiwum, 24 zdjęcia, przedstawiające akcje pacyfikacyjne na Zamojszczyźnie w lutym 1944 r. (I.Z. Dok. IV – 147.)

³ Do tego zbioru dołączono fotografie wykonane w 1946 r. podczas procesu Hansa Franka przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym w Norymberdze (I.Z. Dok. IV-128).

⁴ I.Z. Dok. IV-39. Część zdjęć z posiadanej kolekcji została opublikowana w wydany przez Instytut Zachodni albumie pt. *Katyń. Zbrodnia i propaganda. Niemieckie fotografie dokumentacyjne ze zbiorów Instytutu Zachodniego*, Poznań 2003.

Ponad 1500 fotografii pochodzi z niemieckiego serwisu fotograficznego pod nazwą *Aktueller Bilder Dienst, Verlag Leipzig*. Większość z nich ukazuje niemieckie operacje wojenne począwszy od 1940 do 1944 r. na obszarach Europy i w Afryce Północnej; pozostałe przedstawiają życie w III Rzeszy. W kolekcji tej zwraca uwagę wysoki poziom techniczny wykonanych fotografii. Można jednak założyć, że ich kopie czy oryginały znajdują się też w zbiorach innych instytucji czy archiwów. Najprawdopodobniej i ten zbiór był wcześniej w posiadaniu Instytutu Śląskiego. Wskazuje na to między innymi data jego przekazania i włączenia do zbiorów archiwum⁵.

Cennym darem, przekazanym do archiwum Instytutu przez artystę fotografa Jerzego Unierzyckiego z Poznania w 2003 r., jest album zawierający około 1500 zdjęć pochodzących ze zbiorów *Bildarchiv des Gaupresseamtes der Gauleitung Wartheland der NSDAP*. Został on znaleziony przez ofiarodawcę w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku na strychu budynku przy ulicy Święty Marcin w Poznaniu. Jest to szczególnie cenny nabytek, który wzbogacił w istotnej mierze kolekcję posiadanych do tej pory około 250 niemieckich fotografii dotyczących Kraju Warty.

Zdjęcia znajdujące się w opisywanym albumie zostały wykonane w czasie od grudnia 1939 do czerwca 1941 r. i ułożono je w kilku grupach tematycznych⁶. Przedstawiają wszelkiego rodzaju uroczystości niemieckie organizowane w Poznaniu i w innych miastach Wielkopolski z udziałem *Wehrmachtu* oraz różnych formacji policyjnych. Ponadto prezentują zakłady przemysłowe rozmaitych branż, a także rzemieślnicze oraz rolnicze na terenie Kraju Warty, w tym głównie produkujące na potrzeby wojenne. Część fotografii ukazuje pracę i rozrywki młodzieży niemieckiej – szczególnie dziewcząt zrzeszonych w organizacji *Reichsarbeitsdienst*. Kolejna dość obszerna grupa zdjęć dotyczy powstania i działalności *Reichsuniversität-Posen*.

Wydzieloną w albumie kategorią są zdjęcia zgromadzone pod nazwą: *Polnische Wirtschaft*. Według znawcy tego zagadnienia Huberta Orłowskiego przez to pojęcie rozumiano w Niemczech już od czasów oświecenia zarówno powszednio-mieszczańską, jak i obywatelsko-państwową niezdolność Polaków do efektywnej samoorganizacji⁷. Tego rodzaju propagandowych i tendencyjnych zdjęć pokazujących bałagan, brud i zaniedbanie w budynkach mieszkalnych czy w innych obiektach, zamieszkałych przez Polaków, oraz brak organizacji i dbałości o zachowanie porządku w miejscach pracy jest kilkadziesiąt.

W zbiorach Instytutu znajdują się też wspomniane już inne fotografie dotyczące obszaru Kraju Warty, z których część przedstawia warunki życia zamieszkałej tutaj w latach okupacji ludności niemieckiej, w mniejszym zakresie także Polaków. Tylko kilkadziesiąt fotografii dotyczy innych obszarów ziem polskich wcielonych do Rzeszy, mianowicie Górnego Śląska i Okręgu Gdańsk-Prusy Zachodnie. Są to w przeważającej liczbie zdjęcia pochodzenia niemieckiego oraz w mniejszej polskiego. W przypadku niektórych z nich trudno obecnie ustalić ich pochodzenie. Należy jednak przypomnieć, że podstawową przyczyną zachowania się tylko nielicznych zdjęć wykonanych przez Polaków był obowiązujący na obszarze Kraju Warty od 1941 r. zakaz posiadania przez nich aparatów fotograficznych oraz wszelkiego sprzętu fotograficznego⁸. Prawdopodobnie fotografie takie mogli wykonać jedynie ci Polacy, którzy nie oddali – zgodnie z zarządzeniem

⁵ I. Z. Dok. IV-125.

⁶ Są to następujące grupy tematyczne: Tag der Freiheit 1940; Die Polizei; Wehrmacht; Wehrmacht in Posen 1941; Wehrmacht – Kämpfen der Westfront; Französische Kriegsgefangene; Polnische Wirtschaft; Reichsarbeitsdienst; Reichsuniversität-Posen; Wirtschaft; Industrie (I. Z. Dok. IV-170).

⁷ H. Orłowski, „*Polnische Wirtschaft*”, w: *Polacy i Niemcy. 100 kluczowych pojęć*, oprac. E. Kobylińska, A. Lawaty i R. Stephan. Warszawa 1996, s. 440. W wydany w 1947 r. *Słowniku wyrazów obcych* M. Arcta pojęcie to odnotowano z wyjaśnieniem: „polska gospodarka, wyraźne tendencyjne, złośliwe, a niesłusznie używane przez Niemców na oznaczenie nieladu, bezrządu”. (Cyt. za: H. Orłowski, *Dzieje i funkcje stereotypu*, „Przegląd Zachodni” nr 3/1991, s. 1).

⁸ *Dyskryminacja Polaków w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej. Wybór źródeł*, wybrał i opracował Cz. Łuczak. Poznań 1968, s. 207 – Beschlagnahme der im Besitz von Polen befindlichen Fotoapparate.

– posiadanych przed wojną aparatów fotograficznych. Dokumentują one w bardzo ograniczonym zakresie niektóre prowadzone w polskich domach konspiracyjne działania niepodległościowe, jak np. tajne nauczanie, działalność kulturalną i harcerską⁹. Niektóre zdjęcia robiono z ukrycia, np. ze strychów domów. Przedstawiają najczęściej różne akcje represyjne okupanta, w tym przede wszystkim egzekucje Polaków w miastach i miasteczkach Wielkopolski, przeprowadzane we wrześniu i październiku 1939 r.¹⁰

Kolejnych kilkanaście zdjęć wykonanych potajemnie przez Polaków przedstawia niszczenie zabytków kultury polskiej, m.in. zburzenie kościoła w Bydgoszczy w 1941 r. oraz rozbiórki kilku polskich pomników w Poznaniu¹¹.

Wspomniany już zakaz posiadania aparatów fotograficznych przez Polaków na obszarach ziem wcielonych jest też powodem zachowania niewielkiej liczby fotografii w zbiorach prywatnych, przedstawiających różnego rodzaju uroczystości rodzinne w polskich domach. Natomiast liczne zdjęcia tego typu są w posiadaniu wielu rodzin, które podczas okupacji mieszkały na terenie Generalnego Gubernatorstwa, gdzie zakaz taki nie obowiązywał.

Chronologicznie rzecz ujmując, w tej grupie kilkanaście zdjęć pochodzenia polskiego obrazuje zniszczenia miasta Wielunia, spowodowane nalotami samolotów *Luftwaffe* we wczesnych godzinach rannych w dniu 1 września 1939 r.¹² Kolejnych kilkadziesiąt pochodzenia niemieckiego przedstawia obrazy z życia okupowanego Poznania. Istnieją też podobne zdjęcia dla innych miast Wielkopolski i Pomorza. Część z tego zbioru fotografii w formie kopii zostało wyniesionych w latach okupacji przez polskich pracowników zatrudnionych w charakterze laborantów w niemieckich zakładach fotograficznych¹³. Niektóre z nich po zakończeniu wojny zostały przekazane do Archiwum Instytutu. Inne trafiły tam przez wiele lat po wojnie¹⁴.

Ponad 200 sztuk liczy zbiór fotografii przedstawiających wysiedlenia ludności polskiej z ziem wcielonych do Generalnego Gubernatorstwa. Najwięcej, bo 150 przedstawia życie wysiedlonych z Wielkopolski Polaków w obozie przesiedleńczym na Głównej w Poznaniu. Więziono ich tam, czasem przez kilka tygodni, przed ostatecznym wywiezieniem do Generalnego Gubernatorstwa. Zdjęcia prezentują warunki życia w obozie od momentu przywiezienia tam Polaków aż do chwili załadowania do transportów wyjeżdżających do GG. Wszystkie wchodzące w skład tej kolekcji fotografie są wykonane przez Niemców. Jest to jedyny w swoim rodzaju zbiór zdjęć, ponieważ w takiej liczbie nie zachowały się dla żadnego z istniejących na ziemiach wcielonych obozów przesiedleńczych dla wysiedlanej ludności polskiej. Kilka zdjęć z tego zbioru przedstawia warunki egzystencji osadzonych w obozie Żydów¹⁵.

⁹ Przykładem są tutaj między innymi zdjęcia przedstawiające działalność niepodległościową młodzieży harcerskiej 5 DH im. Tomasza Zana w Ostrowie Wielkopolskim oraz wysadzenie niemieckiego pociągu z benzyną na stacji kolejowej w tym mieście w 1943 r. (I.Z. Dok. IV-157 i 150). W zbiorze fotografii archiwum są ponadto zdjęcia wykonane wkrótce po zakończeniu wojny, podczas przeprowadzania ekshumacji zwłok zamordowanych Polaków w miejscowościach: Piaśnica, Tuchola, Łobżenicy, Winiary k. Kalisza, w obozie koncentracyjnym w Stutthofie oraz w areszcie policyjnym i obozie pracy wychowawczej w Żabikowie k. Poznani (I.Z. Dok. IV-138, 142, 146, 160).

¹⁰ Archiwum posiada m.in. zdjęcia ukazujące egzekucje Polaków w Koninie, Śremie, Kórniku, Lesznie, Kutnie, Bydgoszczy i Tucholi (I.Z. Dok. IV-16, 22, 26, 129, 131, 142, 143). Na innych można zobaczyć transport do obozu koncentracyjnego kilkunastu mieszkańców Ostrzeszowa w dniu 5 maja 1942 r. Te ostatnie wykonane zostały przez Polkę ze strychu jednego z domów w Ostrzeszowie (I.Z. Dok. IV-133).

¹¹ I.Z. Dok. IV-114, 121, 139, 149.

¹² I.Z. Dok. IV-144.

¹³ I.Z. Dok. IV-1, 24, 116, 123, 145, 148.

¹⁴ Dla przykładu w 1962 r. kilka tego rodzaju zdjęć ofiarował do zbiorów Instytutu Józef Adamski, który w latach okupacji pracował jako laborant w niemieckiej firmie fotograficznej w Poznaniu (I.Z. Dok. IV-145).

¹⁵ I.Z. Dok. IV-20.

I w tym przypadku warto wskazać na okoliczności pozyskania fotografii. Udało się zdobyć je osadzonemu w obozie Polakowi Heliodorowi Machalli, który z racji dobrej znajomości języka niemieckiego wykonywał różne prace w komendaturze obozu na Główniej. Między innymi porządkował tam, wykonane przez Niemców zdjęcia, przedstawiające życie w obozie. Ponieważ wśród tych zdjęć było dużo duplikatów, zatrzymał je i przechowywał w baraku. Po zwolnieniu z obozu w maju 1940 r. zabrał je. Bojąc się jednak rewizji w swoim mieszkaniu w Poznaniu, ukrył je w ówczesnym miejscu pracy, w Operze Poznańskiej, gdzie był zatrudniony. Później fotografie te przechowywał aż do końca wojny solista Teatru Wielkiego w Poznaniu Witold Szpinger. W 1945 r. fotografie wróciły do Heliodora Machalli, który w 1947 r. przekazał je do archiwum Instytutu¹⁶. Unikatowy jest też album ze zdjęciami i opisem akcji wysiedleńczych dokonanych na Żywiecczyźnie na Górnym Śląsku w 1940 r.¹⁷

Kolejną, liczącą ponad 300 sztuk kolekcję, stanowią fotografie dotyczące powstania warszawskiego w 1944 r. Większość z nich złożono w Instytucie w latach 1945-1947. Są wśród nich zdjęcia oryginalne oraz kopie. Do tych pierwszych należy ponad sto niemieckich zdjęć dokumentujących niszczenie Warszawy – zwłaszcza po upadku powstania; ponadto fotografie Niemców biorących udział w tych akcjach w okresie od września do października 1944 r. Wszystkie zostały wykonane przez niemieckiego amatora, architekta Alfreda Mensebacha, żołnierza oddziałów *Technische Nothilfe*, które zajmowały się wysadzaniem budynków w Warszawie. Znalaziono je w Lesznie w marcu 1945 r. w zajmowanym przez Mensebacha mieszkaniu¹⁸. Inne, także niemieckiego autorstwa, zostały znalezione na ul. Libelta w Poznaniu wiosną 1945 r. Wyjęto je z albumu sygnowanego *Warschau – VIII 1944 r.*, należącego do żołnierza niemieckiego. Przedstawiają kapitulację oraz wyjście oddziałów Armii Krajowej ze stolicy.

Warte szerszego przedstawienia jest też pochodzenie i okoliczności związane z przejęciem kolejnej grupy oryginalnych zdjęć pochodzenia niemieckiego przedstawiających zniszczoną Warszawę, wyjściem oddziałów powstańczych Armii Krajowej oraz ewakuacją ludności. Według protokołu przesłuchania ofiarodawcy fotografii Wiktora Michałowicza, sporządzonego w dniu 27 kwietnia 1946 r. w Instytucie Zachodnim w Poznaniu, były one następujące:

„Załączone do niniejszego protokołu fotografie dotyczące powstania warszawskiego dostały się do mojej ręki w następujący sposób: w miesiącach letnich 1944 r. przyszedł do firmy 'Fotocentrale' przy Placu Wolności w gmachu Starego Teatru (Esplanada), gdzie byłem kierownikiem laboratorium, pewien gestapowiec, oddając do wywołania film. Przeglądając błony w laboratorium zauważyłem zdjęcia z Warszawy, wobec czego zrobiłem z nich powiększone odbitki i film zniszczyłem, dając do sklepu w zamian za to inny film nieudany. Zostałem wskutek tego wezwany do 'Domu Żołnierza' – siedziby Gestapo, pokój 28, a później do prezydium policji. Zarzucano mi, że z mojej winy jako kierownika laboratorium zginął film. Na początku przesłuchań powiedziano mi, że otrzymam za to 6 miesięcy 'Straflager'. Dochodzenia trwały do stycznia 1945 r. Sporządzone przeze mnie odbitki (powiększenia) zakopałem. Wyciągnąłem je z ziemi dopiero w lutym 1945 r. ... Zapewniam, że ze zdjęć warszawskich istnieją tylko te kopie, które wręczyłem Instytutowi. Filmu-negatywu, jak już zaznaczyłem nie ma, gdyż go zniszczyłem"¹⁹.

Pozostałe fotografie dotyczące powstania warszawskiego są w większości kopiami zdjęć z różnych zbiorów, które sporządzono w latach 1946-1960. Były one wówczas w posiadaniu osób prywatnych. Trudno natomiast dzisiaj ustalić gdzie i czy wszystkie zachowały się w oryginałach. Niektóre z nich

¹⁶ I.Z. Dok. III-21. Materiały dotyczące przeżyć Poznania podczas okupacji hitlerowskiej. Relacje Alfonsa Machalli – kupca poznańskiego i jego syna Heliodora sporządzone w 1947 r. przez Karola Mariana Pospieszalskiego. Część zdjęć została opublikowana w kilku publikacjach m.in. Czesława Łuczaka, Edwarda Serwańskiego i Marii Rutowskiej.

¹⁷ I.Z. Dok. IV-17.

¹⁸ Zob. też: N. Jackowska, *Powstanie Warszawskie 1944 – fotografie ze zbiorów Instytutu Zachodniego*, „Przegląd Zachodni” nr 4/2004, s. 248.

¹⁹ Świadkiem przesłuchania był fotograf Wiktor Michałkiewicz, zamieszkały w Poznaniu. Protokół razem ze zdjęciami znajduje się w zbiorze fotografii (I.Z. Dok. IV-11.)

posiadają stemple: „Komenda Sił Zbrojnych w Kraju Sztab VI-Wydział Propagandy”. Inne nie posiadają żadnych opisów wskazujących na ewentualne pochodzenie. Wiadomo jednak przez kogo i w jakim okresie zostały przekazane do Instytutu.

Posiadane przez Instytut fotografie były i są nadal eksponowane na wystawach organizowanych w kraju i za granicą. Były to ekspozycje poświęcone następującym zagadnieniom: „Robotnicy przymusowi w III Rzeszy w krajach okupowanych” (Muzeum Niepodległości w Warszawie); „Praca przymusowa w północno-wschodnim Berlinie 1940-1945” (*Prenzlauer Berg-Museum Berlin*); „Konspiracja niepodległościowa w Wielkopolsce 1939-1945” (Wielkopolskie Muzeum Walk Niepodległościowych); „Powstańcy Wielkopolscy w mogiłach katyńskich” (Stowarzyszenie Rodzin Katyńskich wspólnie w Wielkopolskim Muzeum Walk Niepodległościowych); „Powstanie Warszawskie 1 sierpnia – 2 października 1944 r.” (Instytut Zachodni); „Powstanie Warszawskie 1944” (Muzeum Powstania Warszawskiego w Warszawie); „Wielkopolanie w Powstaniu Warszawskim” (Muzeum Walk Niepodległościowych w Poznaniu); „Obóz wysiedleńczy Główna w Poznaniu 1939-1940” (Instytut Zachodni oraz Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie); „Rola Oskara Schindlera w ratowaniu krakowskich Żydów” (Krakowskie Towarzystwo Fotograficzne, Muzeum Fotografii im. prof. Władysława Bogackiego oraz Gmina Wyznaniowa Żydowska w Krakowie)²⁰.

Zachowane fotografie stanowią istotne uzupełnienie naszej wiedzy o historii lat wojny i okupacji niemieckiej w latach 1939-1945. Są cennym źródłem historycznym, wykorzystywanym w wielu opracowaniach naukowych, popularnych oraz filmach dokumentalnych.

Maria Rutowska

²⁰ Przekazano też kilkadziesiąt fotografii dotyczących powstania warszawskiego dla edukacyjnej strony internetowej w San Diego, Kalifornia (USA).